

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04516

ITSIK MANGER

Eliezer Podriachik

*Permanent preservation of this book was made possible
by Dr. Michael & Deborah Troner
in memory of
Ruth L. Simon*

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

לייזער פאָדריאַטשיק

איציִק נאָנגער

דער דיכטער וואָס איז דערגאַנגען
פון גראַץ ביז בלאַץ

אַרויסגעגעבן דורך די ייִדישע קולטור־קלובן פון:
חולון, בת־ים און רמת־גן — גבעתיים
ישראל

תשל"ז — 1977

דער ועד למען תרבות יהודית בישראל, צוזאמען מיט דעם
קאָאָרדיניר־קאָמיטעט פון די יידישע קולטור־קלובן אין לאַנד,
דריקן אויס זייער אָנערקענונג די יידישע קולטור־קלובן פון
חולון, בת־ים און רמת־גן—גבעתיים פאר דער
איניציאַטיוו אַרויסצוגעבן די ערשטע בראַשור פון אַ סעריע
שריפטן געווידמעט יידישע און העברעאישע שרייבער.

מיטן אַרויסגעבן די דאָזיקע סעריע בראַשורן איז מען
אויסן צו באַדינען די קולטור־קלובן און צו געבן זיי מאַט־
טעריאַלן, בכדי זייערע קולטור־טוער זאָלן אַליין קענען צו־
גרייטן לעקציעס און רעפּעראַטן אויף די געגעבענע טעמעס.
די פאַרעפנטלעכטע בראַשורן וועלן קענען געזאַמלט ווערן
און געבונדן ווערן אין איין באַנד און דינען ווי אַן איי־
טערעסאַנטער און באַלערנדיקער לייען־שטאָף פאַר דעם
ביחידותדיקן לייענער.

לייזער פאָדריאַטשיק

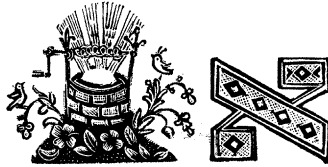
איציק מאַנגער

דער דיכטער

וואָס איז דערגאַנגען

פון גראַביז בלאַ

וואָס איז דער צויבער פון איציק מאַנגערס פּאַעזיע ?
וועלכע איז איר צענטראַלע צוציונגס־קראַפט וואָס
האַלט, מער פון אַ האַלבן יאָרהונדערט, צוגעשמידט
„די זעלן און געזעלן פון דער יידישער דיכטונג“ ?
ווי און וווּ איז זיין בילד און געשטאַלט אין דער
וועלט־ליטעראַטור ?

אויף די דאָזיקע אַלע פּראַגן קאָן מען געפינען
פאַרשידענע ענטפּערס. פאַראַן פאַרשער וואָס טיילן
אויס דעם „מדרש איציק“ — וואָס איז באַהויכט מיטן
זון און צויבער פון יידישן פּאַלקס־עפּאָס ; אַנדערע —
די ליריק און פּראָזע. אַלע אַבער האַלטן, אָז זיינע
באַלאַדן פאַרמאָגן אַ באַזונדערן פּאַטאָס און גראַציע.
כאָטש, גראַד אין דעם זשאַנער האָט איציק מאַנגער,
אין כּמות, געשאַפן ווייניקער ווי אין אַלע אַנדערע
ליטעראַרישע זשאַנערן. אין איציק מאַנגערס קינסט־
לערישן באַגאַזש זענען בסך־הכל פאַראַן 42 באַלאַדן,
דערביי, דאָס רוב געשאַפענע אין ערשטן יאַרצענדליק
פון זיין פּאַעטישער יצירה... אַבער, מיט דער אין כּמות,
אָזוי צו זאָגן, קליינער צאָל באַלאַדן האָט איציק מאַנגער,
מיט זייער איכות, דערגרייכט די הייכן פון דער קלאַ־
סישער באַלאַדע אין דער וועלט־ליטעראַטור.

עס איז אָנגענומען מיינען, אָז איציק מאַנגערס
באַדייט באַשטייט אין דעם, וואָס ער האָט די יידישע
באַלאַדע דערהויבן צו אַן אוניווערסאַלער מדרגה, איר
געגעבן איראָפּעישע פאַרמען און ריטמען. דער אמת
איז אַן אַנדערער : איציק מאַנגער האָט דערגרייכט זיין

גרויסקייט ווען ער האָט אין יידישן שטאָף גופא דער-
פילט דאָס אוניווערסאַלע, און געפונען פאַר דעם אַן
אינטיים-קינסטלערישע עקספרעסיע.

ווי אין דער פיזישער נאַטור, וווּ עס הערשט אַן
אייביק מאַניסטישער כוח, וועלכער באַשטימט איר
דיפערענצירונג, אַזוי אויך די גייסטיקע נאַטור —
אַנטפלעקט זיך פאַר אונדז איר איינהייטלעכקייט דורך
איר פאַרשידנאַרטיקייט. אַ דאַנק דעם דערקענען מיר
די וועלט, דערקענען מיר זיך. אין דעם — דער אונז-
ווערסאַלער באַדייט פון די נאַציאָנאַלע ליטעראַטורן. ביי
דער היינטיקער אַנטוויקלונג-סטאַדיע פון דער מענטש-
הייט, איז אויסער די נאַציאָנאַלע פאַרמען און שפראַכן
בכלל קיין קולטור נישט פאַראַן. די צויבער שיינקייט
פונעם אוניווערס, פון דעם מענטשן, די שיינקייטן וואָס
ווייסן נישט פון קיין פיזישע גרענעצן און שוועבן אַרום
אין קאָסמאָס פאַרמירט זיך אויסשליסלעך אין נאַציאָ-
נאַלע פאַרמען, און, וואָס מערער מען דרינגט אין זיי
אַריין אַלץ טיפער באַנעמט מען זייער אינטערנאַציאָ-
נאַלן זין

נישט גערעכט איז געווען שלמה ביקל ווען ער
האָט בשעתו געשריבן: „צום אונטערשיד פון פּרצען,
וואָס האָט געפרוּווט שאַפן די יידישע באַלאַדע פון
אויסשליסלעך יידישע שטאָף עלעמענטן, איז מאַנגערן
געלונגען צו פאַרהיימישן און צו פאַריידישן דעם
אינטערנאַציאָנאַלן, דעם צווישן פאַלקישן באַלאַדע
סוזשעט“.¹

אונדז ווייזט זיך אויס פאַרקערט, וואָס מער אויך
מאַנגערס שאַפן האָט זיך איינגעוואַרצלט אין דער
פאַלקסטימלעכער אייגנאַרט, אַלץ מער האָט עס דאַן
באַקומען דעם אויסטערלישן כוח זיך דערהייבן צו
וועלטישע הייכן.

פאַראַן היסטאָריקער וואָס האַלטן, אַז אַ ליטעראַ-
טור אין וועלכער עס פעלט אויס די באַלאַדע, איז
נישט אינגאַנצן פולווערטיק. איציק מאַנגער האָט קיין
וואָקום אין דער יידישער ליטעראַטור נישט פאַרפולט.
פאַר אים, איז שוין געווען די באַלאַדע פון יהואש
און מאַני לייב, פון זישאָ לאַנדוי און משה-לייב האַל-
פערן. עס איז שוין געווען די ראַמאַנטישע באַלאַדע
פון דויד איינהאַרן. אין מאַנגערס פאַעטיק האָט אויף

א מערקווירדיקן אופן אויפסניי אויפגעלעבט איינ-
האַרנס „וויינענדיקע בעריאַזעס“, „זילבערנע טייכלעך“
און „שטומע ווערבעס“. עס זענען שוין געווען די
באַלאַדן פון י. ל. פּרץ. באַלאַדן בלשון רבים. מחמת
אויסער „מאַניש“, איז אויך אין די „פּאַלקסטימלעכע
געשיכטן“ — דער פּאַטום פון מענטשלעכע גורלות
איינגעהילט אין אַ באַלאַדע שלייער.

איציק מאַנגער האָט אין געוויסע הינזיכטן זיך
באַטראַכט ווי אַ פּאַרזעצער פון י. ל. פּרצעס טראַג-
דיציעס: „מיינע הויפטווערק, האָט ער דערקלערט,
וועלן זיין די פּאַלקסטימלעכע באַלאַדן, וואָס וועלן
אַרומנעמען די באַלאַדעסקע אַקצענטן — אַנגעהויבן
פון דער ביבל, ביז אונדזערע צייטן. עס וועט זיין
אַ פּאַרמעסט צו שאַפן דעם צווייטן יידישן פּאַלקס-
עפּאָס נאָך י. ל. פּרצעס „פּאַלקסטימלעכע געשיכטן“.²

די וואַרצלען פון איציק מאַנגערס יצירה ציען זיך
ווייט אַריבער די גרענעצן פון דער קינסטלערישער
ליטעראַטור.

די באַלאַדע, די וויזיע פון בלוט, ווי מאַנגער האָט
זי אַנגערופן, האָט אין משך פון דורות געפּלאַסן אין
די אינגעוויידן פון יידישן גייסט. די באַלאַדע, ווי
באַווסט, דריקט אויס דעם גרויל פון דער געשיכטע.
אין דער היסטאָרישער לופט, וואָס מיר אַטעמען הערשן
דאָך דעמאָנישע כוחות; אַנהייבנדיק פון מיטלאַלטער-
לעכן גהינום, ביזן סאָוועטישן גן-עדן. מיט די גרוילן
פון דער וועלט זענען דורכגעדרונגען די לעגענדעס
פון די מקובלים און די מעשיות פון די חסידים. — מיט
אירע שרעקן — די פּאַגראַם כראַניקעס פון אַלע צייטן
און דורות.

צי איז דער „קב הישר“ פון צבי הירש קוידע-
נאָווער נישט קיין אויסדרוק פון דעם דעמאָנישן און
איראַציאַנעלן? און די געשיכטן וועגן יוסף דעלאַ
ריינאָ, פּאַרמאַגן דען נישט אַלע סימנים פון דער
העראַזשער באַלאַדע?

די בלוט וויזיעס, דער באַלאַדע-גייסט, וואָס האָט
געשלומערט אין יידישן פּאַלקס עפּאָס, האָט אין מאַנ-
גערס יצירה באַקומען אַ קינסטלערישע עקספרעסיע
און תיקון. זיין דיכטונג איז אַן עמאַנאַציע פון דער
יידישער מענטאַליטעט, וואָס האָט זיך געשטאַלטיקט

אין דעם פאלקס עפאָס אין משך פון דורות. און דער גייסט פון יידישן עפאָס, איז אַן עטישער. זיין יסוד — די וועלט שפירונגען פון דער קאָסמישער שאַפער־ישׂ קייט. בראשית ברא — זענען די ערשטע ווערטער וואָס יידן האָבן געזאָגט דער וועלט, גלייך אינעם בראשית פון זייער געשיכטע. דאָס איז אויך געוואָרן אונדזער היסטאָרישע מיסיע, וואָס גיט זיך איבער דורך פאָרהוילענע קאָנאלן מדור לדור.

„יעדער איינער אויף זיין שטייגער, האָט געשריבן איציק מאַנגער, האָט באַוויזן און וועט באַוויזן נישט איינמאָל, אַז מיר האָבן נישט פאַראַטן אויף קיין איין רגע דאָס ביבלישע אין יידישן מענטש אין אַלע דורות און אין אַלע צייטן“.³

און דאָס ביבלישע ביי מאַנגערן מיינט נישט גראַד נאָר זיינע חומש־און מגילה־לידער, נאָר דעם פולן קאָמפּלעקס פון וועלט שפירונגען, וואָס קומען צום אויסדרוק אין זיין גאַנצער דיכטונג.

וואָס מיינט איציק מאַנגערס שאַפן האָט זיך איינגעטונקען אין דער טראַדיציאָנעלער יידישקייט, אין בילד און געשטאַלט, אַלץ טיפּער איר פאַרנעם און אַלץ בולטער איר ביבליש־עטישער אימפּעראַטיוו מיט זיינע אייביק נאַציאָנאַלע קאַטעגאָריעס.

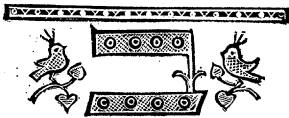
למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן; איציק מאַנגער איז נישט גלייך און נישט לייכט דערצו דערגאַנגען. ער האָט פריער באַדאַרפט זיך באַפרייען פון אַ באַ־שטימטן ליטעראַרישן מאַניעריזם, גובר זיין דעם יצר הרע צו מאַנאַכן און מאַנאַשקעס, צלמים און קלויס־טערס, זיך אָפּזאָגן פון געוויסע פּאָזעס ווי למשל:

מיינ זיידע דער ערצבישאַף יאהאָן מאַנגער
נידערט אַראַפּ פונעם קלויסטער באַרג — — —

אָדער

מיינ אייניקל איז אַ קלויסטער תפילה
און די זשידלאַקעס ווייסן נישט אַפילו.⁴

ערשט ווען ער איז דערגאַנגען צו דער פרומקייט פונעם סאַנקט בענע־ט, ווען ער האָט דערפילט דעם רעליגיעזן פלאַטער־פלי פונעם פּאָדאָלויער רב, האָט די גאַנצע ליטעראַטור אַ זאָג געטאָן „כי טוב“, אַפילו די וואָס האָבן פריער אים געהאַלטן פאַר פּרעמדער פרי אין יידיש־פּאָעטישן־פרדס.

די פאלעמיק אַרום מאַנגערס שאַפן וואָס האָט זיך געפירט אין דער יידישער ליטעראַטור קריטיק פון די דרייסיקער יאָרן דערמאָנט אין אַ געוויסער מאָס אין די דיסקוסיעס וואָס איז בשעתו געפירט געוואָרן אין דער העברעיִשער קריטיק אַרום שאול טשערני-כאַוסקי.

טשערניכאַוסקי, ווי באַוואוסט, האָט מען דאָן דערקלערט פאַר אַן העלענער. מאַנגערן — שיער נישט פאַר אַן אַריער.

איציק מאַנגער, וואָס האָט, אין לעצטן סך הכל דערגרייכט אין זיינע ווערק די פולע האַרמאָניע מיט דעם פאַלקס־שאַפן, מאַנגער דער דיכטער פון „לאַמיר זשע זינגען פשוט און פראַסט, פון אַלץ, וואָס איז היימיש און טייער“, ער, מאַנגער — איז דערקלערט געוואָרן ווי אַ פרעמד געבליט אין דער יידישער דיכטונג.

„ער, האָט י. גלאַטשטיין געשריבן וועגן מאַנגערן, איז געקומען פון אַ פרעמדער, און כּוואַלט געזאָגט פריקערער ראַמאַנטיק, וואָס האָט געוואָרגן זיין יידיש ליד און עס נישט געלאָזט זינגען מיט אַ יידיש קול — — — די פרעמדע טראַדיציעס אין זיין ליד האָבן געשטאַכן ווי דערנער — — — די קריסטלעכע טראַדיציע האָט אַרויסגעדאַרנט פון זיין ליד — — — וואָס איז, פירט אויס י. גלאַטשטיין — מאַנאַכיש־באַלאַדיש־געציילעמט פון אַנגעבאַרגטער פרעמדקייט.⁵

אַנדערע קריטיקער זענען אַוועק אין אַ דיאַמע-
טראַל קעגנזעצלעכע וויכטיגע ריכטונג און האַלטן למשל, אַז
די ליטעראַרישע טראַדיציעס פון איציק מאַנגערס
„מדרש איציק“ געפינען זיך אין דער ראם נאָר פון
אין שפראַך, פון דער יידישער.

באַשטימען אַזאַ שמאַלן תחום המושב פאַר מאַנ-
גערס ליטעראַרישע טראַדיציעס הייסט, אַפּריאָרי,
פאַרזען וויכטיקע אַספעקטן אין זיינע ווערק. אין דעם
„מדרש איציק“, וואָס איז כולל אַלץ וואָס דער דיכטער
האַט געשאפן אויף ביבלישע מאַטיוון, קאָן מען נישט
נאָר דערפילן אַן יידיש דורותדיקן נוסח, נאָר אויך
דערהערן דעם עכאַ פון די בעסטע טראַדיציעס אין
דער וועלט ליטעראַטור, אַנהייבנדיק פון בייראַגען
און ענדיקנדיק מיט דער ווונדערלעכער — עלזאַ
לאַסקער שילער.

צוליב היסטאָרישער פינקטלעכקייט דאַרף פאַר-
צייכנט ווערן, אַז איציק מאַנגער, איז געקומען צו זיין
קינסטלערישער זעלבסט באַשטימונג אויך דורך פּרעמדע
איינפלוסן. מען דאַרף זיך דערפאַר נישט שרעקן,
מכל שכן עס פאַרהוילן. האַט דאָך שוין ר' נחמן
בראַזלאַווער בשעתו געוואָסן: — — אַפילו מסי-
פּורי הגויים צועק גם כן כבוד אלוקים.⁶

אין לעצטן סך הכל אַבער, איז איציק מאַנגער
אַן אַרגאַנישע פאַרקערפּערונג פון דער היסטאָרישער
דיאַלעקטיק אין דער יידישער ליטעראַטור פון אַלע
צייטן און תפוצות. זעלטן ווער פון די מאַדערנע
יידישע שרייבער האָבן אַזוי אַרגאַניש דערפילט די
אינערלעכע אינטימע שייכותן פון די אַלטע יידישע
שפּילמענער מיט די פורים שפּילער און בראַדער
זינגער. מיט רעכט זאָגט מאַנגער וועגן זיך: „און
אַט בין איך דאָס אייניקל פון אונדזערע, אַלטע נאָר'
ר' אייזיק וואַליך ווירמייסן און ר' שלמה פון פּראָגן.“⁷
און אין אַן אַנדער אַרט: „כ'בין אַרויפגעשפּרונגען
אויפן וואָגן פון די בראַדער זינגער / איך בין מיט
זיי אַ מהלך וועגס אַפּגעפאַרן.“⁸ און לסוף, אין מאַנ-
גערס דיכטונג פילט זיך בפירוש די לופט און דער
רייט פון דעם אַלטן „קליין בראַנדשפּיגל“, (1566) דער
מַעלאַס פונעם: „שמואל-בוך“. (1544) און דאָס אַלץ

דורכגעדרונגען מיט בערל בראַדערס טרער און מיכל
גאַרדאַנס שמייכל.

אין איציק מאַנגערס פּאָעטישן פּאַנטעאָן הויזן
בשלום אברהם גאַלדפּאַדנס סאַטירע און וועלוול
זשבאַרזשערס גראַטעסק מיטן געניאַלן אומרו פון
פּראַנסואַ ווילאַן און דעם אַסקעטיזם פון דעם גרויסן
פליער דורך אַ וועלט פון פּראַגע צייכנס, ווי איציק
מאַנגער האָט אָנגערופן דעם דיכטער ראַינער-מאַריע
רילקע.

אויף דער פּראַגע, אין אַן אָנקעטע פון די וואַר-
שעווער „ליטעראַרישע בלעטער“, אין אָנהייב פון די
דרייסיקער יאַרן⁹: „ווער איז אייער באַליבטער שריי-
בער“? האָט איציק מאַנגער אָנגעוויזן אויף שלום
עליכם, דויד בערגעלסאָן און אליעזר שטיינבאַרג.

„דעם ערשטן און דעם לעצטן — דערפאַר, ווייל
אין זיי איז פאַרקערפערט דער גאַלדענער יידישער
פּאַלקספּרימיטיוו, און בערגעלסאָן פאַר זיין אַכזריות,
פאַר זיין לירישער רעזיגנאַציע און הומאַניסטישן
סך הכל“.

עס איז אפשר מער ווי מערקווירדיק, וואָס מאַנגער
האָט אין זיין ענטפער נישט אָנגערופן קיין איין יידישן
פּאָעט, נישט פון דער אַלטער און אויך נישט פון דער
מאָדערנער פּאָעזיע, בעת פון די אומות העולם האָט
ער אויסגעטיילט דעם כינעזער לי-טיי-פּאַ, דעם פּערס
אַפּיס און דעם פּראַנצויז ווערלען. דערפאַר קלינגען,
צו מאַל, אויסטערליש די באַמיונגען פון אייניקע פאַר-
שער צו לאַקאַליזירן איציק מאַנגערס גייסטיקע וויג.
ווער עס שטעלט זי אַוועק צווישן טשערנאָוויץ און
יאַס, און ווער צווישן קאַסעוו און קיטעוו.

לית מאן דפליג. דער געניוס לאַקי גיט צו זיין
יצירה פאַרבן און ריטמען פון אַרט און צייט. אָבער
לויט די קאַפּריזן פון דער געשיכטע, איז דעם יידישן
גייסט באַשערט געווען צו זיין פאַרזייט איבער פאַר-
שידענע ערדן, און דאָס האָט אים, אין אַ גרויסן זין,
געבראַכט צו אַן אידייע פון איבערערדישקייט און
איבערצייטלעכקייט. און איציק מאַנגער איז אַ ווונ-
דערלעכע פּאָעטישע פאַרקערפערונג פון דער דאָזי-
קער גייסטיקייט.

אין דעם זאַלמבוך „הספרות“, וואָס דערשיינט ביים תל-אביבער אוניווערסיטעט,¹⁰ איז פאַראַן אַ פרווּז נאַכגייען די שפורן פון מאַנגערס ליטעראַרישע טראַג-דיציעס. עס ווערן דאָרט געמאַכט אינטערעסאַנטע באַאָבאַכטונגען און פאַרמולירונגען. אייניקע אויספירן אָבער פירן אָפּ, לפי עניות דעתי, פון מאַנגערס הויפט מאַגיסטראַל און שאַפן אַ וואַקום צווישן דעם מייסטער און זיין ווערק. און נעמלעך: די קוואַלן פון מאַנגערס „מדרש איציק“ ווערן דאָרט געזוכט נישט אין יידישן פאַלקס-עפאָס, נישט אין דעם פאַלקלאַר און שטייגער נאָר דער עיקר אין די פורים שפילן — פון 15 — 16 יאָרהונדערט. און אַזוי ווי די דאָזיקע ליטעראַטור האָט זיך פאַרהיט בלויז אין די ביבליאָטעקן און מוזייען, זענען זיי לויטן בעל המאמר פון „הספרות“, דעראַנגען צו מאַנגערן נישט דירעקט נאָר דורך די סטודיעס פון מאַקס ווינרייך און מאַקס עריק.

ליטעראַרישע סטודיעס זענען, פאַרשטייט זיך, מסוגל צו פאַרטיפערן דעם אינטערעס צו באַשטימטע פעריאָדן און ריכטונגען פון דער ליטעראַטור גע-שיכטע. זיי זענען אָבער ווייניק, אויף צו באַשטימען דעם סטיל און בילדער וועלט פון ליטעראַריש קינסט-לערישע ווערק. דערצו איז נויטיק אַן אומיטלבאַרן קאָנטאַקט מיט די פראַבלעמען פון לעבן און אין דער געזעלשאַפט.

די עמאַציאָנעלע און געדאַנקען וועלט פון מאַנ-גערס „מדרש איציק“, איז אַ פראָדוקט פון אונדזער עפאָכע. די אויסערלעכע בוטאַפאָריע און אַרכאַישע גענעאַלאָגיע פון די געשטאַלטן דאַרפן נישט פאַר-שטעלן דעם וועג צו זייער אַקטועל אינערלעכן אינ-האַלט. די בילדערישקייט אין מאַנגערס ווערק, איז נישט קיין רעטראַספעקטיווע. עס שפיגלען זיך אין זיי אָפּ פאַרשידענע אַספעקטן פון יידישן לעבן ערב דעם לעצטן גרויסן חורבן, דאָס איז אַ באַדייטנדיק קינסט-לערישער דאַקומענט וועגן ווידערשפרעכלעכן געראַנגל אין דעם כאַאָטישן און מידן צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

איציק מאנגערס ווערק, געשאפענע אין פארשידענע פעריאדן, זענען, פארשטייט זיך, נישט איינהייטלעך לויט דער פארם און לויטן אינהאלט. עס קרייצן זיך אין זיי פארשידענע טראדיציעס און השפעות — אַלטע און נייע, פרעמדע און אייגענע.

לשם אינפארמאציע וועלן מיר זיך באַנגוגענען בלויז מיט אַ רמז וועגן די פעדעם, וואָס ציען זיך פון דער גאָדלפאָדן טראַדיציע. מיר האָבן אין זינען נישט נאָר דאָס געמיינזאָמע וואָס איז פאַראַן צווישן גאָלד-פאָדנס „עקידהס יצחק“ און „קיניג אחשוורוש“ און מאַנגערס „חומש-און-מגילה-לידער“, נאָר אויך גאָלד-פאָדנס אופן פון, אַזוי צו זאָגן, עקספּלואַטירן די גע-שיכטע. נישט נאָר אין די אָפּערעטעס, אויך אין די היסטאָרישע דראַמען (יהודה המכבי, בר כוכבא אָדער די לעצטע טעג פון ירושלים, ד״ר אַלמאַסאַדאָ אָדער די יידן פון פאַלערמאָ) האָט ער אַריינגעפירט ריטמען און בילדער פון דעם טאַג-טעגלעכן לעבנס-שטייגער. אַזוי, למשל, האָט גאָלדפאָדן אינמיטן פון דעם דער-הויבן-פאַעטישן טאָן פון „שולמית אָדער בית ירושלים“ אַריינגעשטעלט דאָס שטייגערישע פאַלקסטימלעך ליי-רישע ליד „ראַזשינקעס מיט מאַנדלען“ און דערביי צוגעגעבן פאַלגנדיקע ראַנד באַמערקונגן:

„און כאָטש דאָס ליד איז נישט דאָ דאָס פּלאַץ דערפון, נאָר איך האָב עס אַרײַנגעשטעלט, ווייל דעם פּובליקום איז דאָס ליב און באַקאַנט.“¹¹

א. גאַלדפּאַדנס „אַפּגאַנג“ פון דעם טראַדיציאָנעלן היסטאָרישן שליאַך, איז אײַגנטימלעך אויך פאַר מאַנגערן. מאַנגער האָט די גאַלדפּאַדענישע ליניע דער פירט בײַז צו איר לאַגישער און קינסטלערישער קאַנסעקווענץ. ער האָט זיך נישט באַגנונגט מיט צופאַסן די אַלטע געשטאַלטן צום „ליבן פּובליקום“, נאָר זיי אין גאַנצן איבערגעפּלאַנצט אין דעם גײסט פון דעם נייעם פּאַלקסבאַדן און זיי געשטאַליקט אין זײער נייער דיאַלעקטישער טראַנספּאַראַמאַציע.

„דער געניטער לײענער — שרייבט איציק מאַנגער אין זײן הקדמה צו די „חומש לידער“, — וועט זיך כאַפּן, אַז די לאַנדשאַפּט, אין וועלכער די חומש געשטאַלטן באַוועגן זיך, איז נישט די כּנענישע, נייערט אַ סלאַווישע... די דאָזיקע לאַנדשאַפּט מיט אירע ווערבעס פּאַזע וועג, אירע וויינשלוסעדער און אירע מאַדנע שטילע דעמערונגען ציטערט אין מײן געמיט פון גאָר די פּריסטע קינדער-יאָרן.“¹²

פאַראַן דירעקטע פעדעם, וואָס פאַרבינדן די לאַנדשאַפּט פון די „חומש“ און-מגילה-לידער“ מיט מאַנגערס אָן אַנדער וויכטיק קינסטלעריש ווערק, מיט דעם ראַמאַן „דאָס בוך פון גן-עדן.“¹³

דאָס איז אַ מערקווירדיק ווערק, אַ ווערק פון דאַנטעשן שווינג און וואַלטערישן אַראַמאַט, באַהויכט פון י. ל. פּרעס ראַמאַנטיק און שלום עליכמס הומאַר. אַ ווערק וועגן אַ פאַרלירענעם גן-עדן, באַזונדערס איצט, ווען די וועלט וואָס ווערט אין אים געשילד-דערט, איז אַזוי אַכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן.

עס באַקומט זיך גריילעך אַז אַליין דער שר השכּחה האָט געזאַרגט אַז די געשטאַלט פון דער יידישער אור-ציוויליזאַציע און איר געשיכטלעכע מעטאַמאָרפּ-פּאַזע זאָל נישט פאַרגעסן ווערן, אַז ער, דער שר השכּחה אַליין זאָל עס האַבן אונטערגעזאַגט מאַנגערן ער זאָל זי קינסטלעריש פאַראייביקן, זי זאָל בלייבן אַ זכר לדורות. ווייל ווי האָט געזאַגט דער בעל-שם-טוב: דאָס פאַרגעסן איז דער המשך פון גלות, ובזכירה סוד הגאולה, און אין געדענקען דער סוד פון גאולה.

מער ווי אין אַלע אַנדערע שאַפונגען ברעכט אין איציק מאַנגער, אין דעם ראַמאַן, די ראַמען פון דעם רייז ייִדישן פּאַלקלאָר, און שעפט אויך דירעקט פון די העברעיִשע אור שטאַפּן. מען דאַרף נישט זיין קיין גרויסער בר בי רב איינצוזען אַז אויך די מדרש־קוואַלן ריזלען אין די אינגעוויידן פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן בוך. מאַנגער פירט אין אים צונויף אַלע דורות; די אבות, די יודעיִחן, דעם ווילנער גאון און דובנער מגיד, די גרונטלייגער פון חסידישע דינאַסטיעס. ער לעבט אויף דעם גאַנצן האַרמידער פון דעם ייִדישן שטעטל, דעם מעקלער און פורים־שפּילער, פּאַריקמאַכער און פּאַטאַגראַף, שדכן און בדרך, מיט זייער טרוים און וואָר, האַפענונג און אַנטוישונג.

אין דער מסכתא ברכות שטייט געשריבן: „מלכותא דארעה כעין מלכותא דרקיע“, וואָס מיינט, אַז דאָס מלכות אויף דער ערד איז ענלעך צו דער וואָס אויפן הימל. איציק מאַנגער האָט דעם דאָזיקן פּסוק געלייענט פּאַרקערט: מלכותא דרקיע כעין מלכותא דארעה, אַז דאָס מלכות אויפן הימל איז אַ קאַפּיע פון דעם וואָס קומט פאַר אויף דער ערד; מיט איר גוטסקייט און שלעכטס, ליבע און האַס, קנאה און שנאה, בקיצור, דער גאַנצער קידער־ווידער — ווי אויף דער ערד. „דאָס בוך פון גן־עדן“ איז אַ מין רעליעפער און קרומער שפיגל פון דעם וואָס קומט פאַר אויף אונדזער זינדיקער וועלט. און מערקווירדיק — ווי אַט דאָס מלאַחנעוודיק קינסטלעריש ייִדיש ווערק, איז פון דער ייִדישער קריטיק ווי פאַרזען געוואָרן. ביי די אומות העולם האָט „די ווונדערלעכע־לעבנס־באַשרייבונג פון שמואל־אבא אַבערוואָ“ מער מזל געהאַט. „דאָס בוך פון גן־עדן“ איז איבערזעצט גע־וואָרן אין דייטש, האַלענדיש, ענגליש און איז אויפ־גענומען געוואָרן מיט באַגייסטערטע אַפרופן. „דאָס בוך פון גן־עדן“, האַלט דער אַמעריקאַנער ליטעראַ־טור־קריטיקער דזשאָן אוילט, איז נישט בלויז אַרי־גענעל, אַן ענלעכעס צו אים וועט שוין קיינמאַל נישט געשריבן ווערן. און דער דייטשער שרייבער ד. לוכ־נאַט, האָט אין אַ בריוו צו מאַנגערן געשריבן: — „איר זענט איינער פון די גרעסטע דיכטער אין דער

וועלט-ליטעראַטור. גלויבט מיר, דאָס איז נישט קיין איבערטרייבונג. „דאָס בוך פון גן־עדן“, איז אַ באַזונדערס און איינציקאַרטיק ווערק. איך האָב עס געלייענט אויפּמערקזאַם צוויי מאַל. ביים צווייטן מאַל, איז דער איינדרוק געווען נאָך שטאַרקער.“¹⁴

כדאי רעליעפער און קלאָרער שילדערן דעם אינער-
 לעך גייסטיקן פאַרטעט פון אַ דיכטער העלפט צו
 מאַל דער קאַמפּעראַטיווער מעטאָד. וועלן מיר זיך
 דערלויבן ברענגען כאַטש איין פאַרגלייך: דעם קיין-
 און הבל-מאַטיוו ביי איציק מאַנגער און ה. ליוויק.
 אין ליוויקס לידער וועגן קיין און הבל קומט צום
 אויסדרוק דעם פּאַעטס באַנעמען די געשיכטע ווי אַ
 שטרייט צווישן אייביקע און אומפאַרמיידלעכע קעגנ-
 זעצלעכע דעמאָנישע כוחות; וואָס הערשן צווישן די
 מענטשן:

האָט דער מענטשלעכער מין
 וויפל מאַל שוין די מעשה געהערט —
 אונזער מענטשלעכער מין.
 די מעשה — אוי וויי —
 וועגן אדם און חוהס צוויי זין,
 די מעשה — אוי וויי.
 די אייביקע צוויי:
 די שטילקייט, דערנאָך — דאָס געשריי.
 די אייביקע צוויי.
 (אוי — וויי)¹⁵

ביי איציק מאַנגערן, איז קיין אַ טראַגישע גע-
 שטאַלט, אַ קרבן און אַ בלינד געצייג אין די הענט

פון געהיימע און אומבאוויסטע כוחות וואָס נישט נאָר
זיי באַגייטקן דעם מאַרד, נאָר זיי באַלוינען אים :

דער ערשטער כהן האָט די ערשטע שאַף
אַ קרבן דיר געבראַכט, יהוה, הער —
אויב ס'קומט אַ שטראַף דערפאַר,
טאַ, פאַטער, שטראַף !

נאָר פּוּנ'ס הימל פאַלט אַראַפּ אַ טרער :
קין, מיין קינד, נעם, באַווין דאָס לאַנד
און פאַרמער דיך ווי שטערן און ווי זאַמד.¹⁶

וואָס זעלבשטענדיקער עס איז די שעפּערישע אינ-
דיווידואַליטעט אַלץ כוללדיקער איז דער אידיישער
און קינסטלערישער פאַרנעם פון זיין ווערק. נאָכשפירן
זיין ליטעראַרישן ייחוס איז אינטערעסאַנט ; געפינען
אים אָבער איז נישט אַזוי איינפאַך. ער געפינט זיך
אַפטמאָל גראַד דאָרט, וווּ עס איז אַפילו אויפן זינען
נישט געקומען אים צו זוכן.

אין מאַנגערס ליכטיקער פאַעזיע, וואָס איז גע-
וואָרן דאָס אייגנטום פון פּאַלק, האָט אָנגעוויזן אברהם
סוצקעווער, פירן אַ לעבן-פאַר-זיך אונטערערדישע,
פאַרהוילענע סודות און סימבאָלן. זיי וויברירן אין די
קרישטאָלענע שאַטנס פון איר פייכטער, פאַרביקער
מוזיק און זיי פאַרפאַנצערן זיינע לידער מיט אַן איי-
ביקן חלום, און די סודות דערלאָזן נישט, אַז די צייט
וואָס מאַכט חרוב וועלטן זאָל דאָ האַבן אַ שליטה.¹⁷

... איציק מאַנגער האָט אַ טרייסל געטאָן די זיילן
פון דער ליטעראַטור, נישט בלויז מיט זיינע פאַעטישע
וויזעס נאָר אויך מיט זיין אייגענעם באַנעמען די
חשיבות און שליחות פון דער פאַעזיע בכלל.

וועלכע עסטעטישע אידייען האַבן געהערשט אין
דער יידישער ליטעראַטור ווען אויף אירע האַריזאָנטן
האָט אויפגעשיינט איציק מאַנגערס שטערן ?

אויפן פעגאַס פון דער יידישער פאַעזיע אין
איראַפּע האָט דאָן געריטן דער עקספּרעסיאָניזם. זיינע
פאַנען טרעגער: אורי-צבי גרינבערג, פרץ מאַרקיש
און מלך ראָוויטש. די דאָזיקע דיכטער האַבן געזוכט
דאָס וואָרט וואָס זאָל דערשיטערן. דערפון דאָס גרוי-
זאַמע אין זייערע בילדער און די נאַקעטיקייט פון

זייערע לידער. זייער לאַזונג איז געווען: פער אַספּעראַ
אַד אַסטראַ — דורך דערנער ביז צו די שטערן.
דער שר האומה האָט אַזוי געוואָלט, אַז גראַד די
דריי דיכטער, וואָס האָבן אין אַ שפּעטערדיקן היסט־
טאָרישן גלגול סימבאָליזירט דעם דרייעק פון דעם
יידישן נאַציאָנאַלן גורל: גרינבערג אין ישראל, פּרץ
מאַרקיש אין סאַוועטרוסלאַנד און מלך ראַוויטש אין
די תּפּוצות, אַז גראַד זיי, זאָלן אין אַ באַשטימטן גע-
שיכטלעכן פּעריאָד, זיין די אַפּאָסטאָלן פון קאַסמאַ-
פּאָליטיזם און ניהיליזם, און דערגיין אַפילו שיער
נישט ביז דיאַבאָליזם.

ביי מלך ראַוויטש, איז פאַראַן אַ בוך מיטן נאַמען
„די פיר זייטן פון מיין וועלט“, וואָס באַשטייט פון פיר
פּאַעמעס: „געזאַנג צום מענטשלעכן גוף“, „געזאַנג צו
דער זון“, „געזאַנג פון האָס און ליבע צום יידישן פּאָלק“,
„משפּט איבער דעם טויט“. אַ פאַר יאָר פאַר זיין פּטירה
האַט מלך ראַוויטש, אין אַ שמועס מיטן שרייבער יהודה
עלבערג, דערקלערט אַז דאָס דאָזיקע בוך איז „אויב
נישט דאָס בעסטע, איז עס דאָס טיפּסט־העכסטע פון
אַלע מיינע פּאַעטישע כתבים“.¹⁷ אַ

אין זיין הקדמה צו דעם בוך: „די פיר זייטן פון
מיין וועלט“, מאַניפּעסטירט מלך ראַוויטש דעם קרעדאָ
פון דער כאַליאַסטרע גרופּע: „דורך די שורות פון
דעם געזאַנג פון האָס און פון ליבע צו דעם יידישן
פּאָלק, לייענען מיר דאָרט, ציט זיך דער ליכטיקער
שטראַם פון יידישן גלויבן, אַז דעם יידישן פּאָלק וועט
עס באַשערט צו זיין דאָס ערשטע אַנטפּאָלקטע, די
ערשטע פאַרמענטשטע עדה פון דער וועלט“.¹⁸

די דאָזיקע פאַראַדאַקסן האָבן באַהערשט די מוחות
פון אַ גאַנצן דור יידישע שרייבער. דריי דיכטער האָבן
זיך אויסגעטיילט פון דעם כאַר: אַהרון צייטלין —
מיט זיין רעליגיעזן מיסטיציזם, משה קולבאַק — מיטן
טראַדיציאָנעלן אַטאַוויזם, און איציק מאַנגער — מיט
זיין וויזיאָנערן ראַמאַנטיזם.

דער יונגער איציק מאַנגער האָט דעם מוט געהאַט
אַרויס צו טרעטן קעגן דער אויטאָריטעט פון די עקס־
פּרעסיאָניסטן און אַנצייכענען אַן אַנדער וועג דער
נייער יידישער פּאַעזיע: „די לעסטער כאַליאַסטרע,
האַט ער געשריבן, מיט איר „מאַיעסטאַסאַ פּאַטעטיקאַ“

א נאָמען פון פּרץ מאַרקישעס אַ ליד — ל. פ.), מיט איר היסטערישן בילדער פּלאַנטער איז פּאַרגאַנגען. דאָס צווייטע קאַפּיטל איז אָפּן. די ליניען פון אונז־זערע זעונגען און סימבאָלן זענען קלאַרער גע־וואָרן — — — ווי ווער עס יאָגט נאָך די וויאַלעטע אַריאַלן פון אַ ניי חסידים אין דער יידישער דיכטונג. דער קרייז איז געצייכנט. דער פינאַל לאַזט זיך אָנען...¹⁹

דעם דאָזיקן קרייז און פינאַל האָט גלייך דער־מאַנט איינער פון איציק מאַנגערס גייסטיקע אבות — דער דיכטער און טעאַטראַל יעקב שטערנבערג, וואָס האָט שוין אין 1922, בעת מאַנגערס דעביוט, געשריבן:

ווען ער שטייט אַזוי זיך
ערשט בליט זיין שאַטן לאַנגער,
נאָר ווי מיט אַ נאָדל
נייט אויס אַ געזאַנג ער,
ער אַמאַל וועט הייסן — —
איציק מאַנגער.²⁰

ביי די יידישע עקספּרעסיאַניסטן זענען ניכר השפּעות פון נישטעס אידייען. זיי האָבן נעגירט די מאַסן הגם זיי האָבן זיך דערקלערט פאַר זייערע איבערגעגעבענע סניגורס. זייער אינדיווידואַליזם האָט איציק מאַנגער אַנטקעגנגעשטעלט אַ גייסטיקן קאַלעק־טיוויזם. זייער נאַציאָנאַלן נעגאַטיוויזם — דעם אַבסאַ־לוט יידישן פּאָזיטיוויזם און הומאַניזם.

דער יונגער איציק מאַנגער האָט זיך אונטער־גענומען אַראָפּנעמען די גילדענע פעדער פון די פרעמדע ווערבעס און זי צוריק אַנטאָן דער גילדענער פּאַווע. אים האָט געקומען „נישט אַזוי די גילדענע פעדער, ווי די פּאַווע אַליין“, נישט די פרעמדע פּריידן, ווי די אייגענע ליידין. ער האָט פּאַטעטיש דערקלערט: „דאָס ליידין פון אונדזער דור האָט געצייכנט בלוט. — אונדזערע ווונדן דאַרפן טרייסט. — די נערוון לעכצן צו פּרייד און עקסטאַז, די גאַלדענע געשטאַלט פון הייליקן בעל־שם־טוב צייכנט זיך בולט אויף די האַריזאָנטן...“²¹

אין קעגנזאַץ צום טענדענציאַנעלן אוטיליטאַריזם פון די עקספּרעסיאַניסטן איז איציק מאַנגער געקומען מיט זיין עטישן עסטעטיציזם, מיט זיינע ממש עראַ־

טישע גלוסטענישן צו שיינקייט. זיין דעוויוז איז גע-
ווען: — בראשית ברא את השיינקייט. מיר ווילן,
האַט ער פראַקלאַמירט, „צוריק אַנטאָן די קרוין פון
דער גערודפּטער שיינקייט — דעם יידישן ליד“!
איציק מאַנגער האָט באַטראַכט די שיינקייט ווי
די העכסטע מדרגה פון עטיק. מחמת אַלץ וואָס איז
נישט עסטעטיש, האָט ער געהאַלטן, איז במילא אױך
נישט עטיש. די עטיק אין דער קונסט, אליבא
דמאָנגער, איז פון אַ העכערער גייסטיקער מדרגה,
ווי די אין דער געזעלשאַפט. ווייל זי פאַרמאָגט אין
זיך אױך די פראַפּאָרצן פון שיינקייט. מאַנגער האָט
געגלױבט, אַז מיט שיינקייטן קאָן מען אַפּמעקן אַלע
צערן:

ווען די ערד וועט געפינען דאָס שלאַפּליד
וואָס זאָל פאַרוויגן גאָט אַליין,
וועט אויסגעלייזט ווערן דער טרויער
און אַלצדינג וועט ווערן שײן.
ונאמר אמן! ²²

די ווערטער „הייליק“ און „שײן“ זענען ביי
מאַנגערן אידיישע האַמאַנימען, וואָס ליגן אין יסוד
פון זיין קינסטלערישער עסטעטיק. זיי דריקן אַמ-
בולטסטן אויס זיין פאַעטישן אני מאמין:

„אין יעדן וואַנדערער, וואָס שלאַפּט אויפן שלאַך
צוגעדעקט מיט נאַכט און ווינט. אין יעדן קינד, וואָס
הענגט זיין גאַלדענעם שמייכל אויף דער בלויער
מאַסקע פון אַוונט. — — — אין יעדן דאָרף, אין
יעדער שטאָט, אין יעדן מידבר. אין יעדן ריר, ציטער,
באַוועגונג, שטורם, — — — דרימלט דאָס עכטע
גאַלד פון פאַעזיע. — אַלע וועגן פירן צום מלכות
פון שיינקייט.“ ²³

ווער עס וויל דערזען די קלאנגען, דעהערן די
פארבן און דערפילן דעם טעם פון אַ יידישן פאלקס-
טימלעכן פייסאָזש אין דער מאָדערנער יידישער דיכ-
טונג, דאַרף צוערשט אַריינקוקן אין מאַנגערס פּאָעטישע
מאָלערייען.

אין איציק מאַנגערס פּאָעטיק זענען נישט פאַראַן
קיין מאַטעריאַליסטישע קאַלירן. זיינע בילדער און
מעטאָפּאָרן פאַרמאָגן אַ מעטאָפּיזישן סוד און רמז.
„די בלאַקייט ווערט כוואַליע און טייך און ים, / אַנונג
פון סוד און זיין הייליקער גראַם.“ — הייסט עס ביי
מאַנגערן אין זיין גראַנדיעזער „באַלאַדע פון דעם ייד
וואָס איז דערגאַנגען פון גראַ ביז בלאַ“.²⁴ מאַנגערס
פאַרבן טראָגן אין זיך אַ מיסטישן צויבער. אין דעם
מאַגישן „ווייס און בלאַ“ אַנטפלעקט זיך פאַר אים
די געטלעכקייט אַליין. זיינע גאַט וויזעס זענען דעם
דיכטערס לירישע דע-פּראָפּונדיעס-מאַנאַלאָגן מיטן
באַשעפּער פון דער וועלט:

אַ גאַט, מיין יעדע תנועה איז
אַ ליד, אַ לויב געזאַנג צו דיר.
טאָ לאַז די וויסקייט פון דער נאַכט,
אַ שטילע אויפגיין איבער מיר.
און אין דער וויסקייט היייליק מיך.²⁵

און אין אַן אַנדער אָרט :

איך זע און הער און מורמל מיד און שטום,
דיין בלאַען נאַמען אין דער נאַכט אַריין
דיין בלאַען נאַמען אין דער ווייסער
נאַכט אַריין.²⁶

אויך די געטלעכע מיסטעריע טויט הילט מאַנגער
איין אין מיסטיש ווייסע פאַרבן. אויף אונטער צו
שטרייכן זיין פאַרהוילענעם שוואַרצן סוד :

דער ווייסער שיין איז, מאַמעשי,
אַ רוף פון יענער זייט.
און אַז מען רופט, ווי קען איך דען,
ווי טאַר איך דען נישט גייען ?

זי כאַפט אויף זיך דאָס שאַלעכל,
דאָס שאַלעכל איז רויט,

און ווייס דער שיין פון טויט.²⁷

איציק מאַנגערס דיכטונג איז דורכגעדרונגען
מיט אַ ברענענדיקער דאַרשט נאָך גאַט און געטלעכקייט
און ער דאַוונט וועגן דעם אין זיין ליד :

מיין גאַט, מיין האַר, מיין באַשאַפער,
לייטער מיך אויס אין דיין שיין —
און זאָג מיר אַז איך בין דיין „קינד“
און קוש מיר אַראָפּ פונעם שטערן
די צייכנס פון מיינע זינד.²⁸

„זינד“, „טויט“ און „האַרבסט“, זענען אייביקע
תושבים אין מאַנגערס דיכטונג. „אַ האַרבסטקע
לאַנדשאַפט איז אין מיין געמיט“,²⁹ זאָגט ער אין אַן
אָרט וועגן זיך. און באמת, נישט פאַראַן ביי מאַנגער
קיין פּרילינג און זומער לידער. דאָס איינציקע ליד
„פּרילינג“, אין זיין ערשטן בוך „שטערן אויפן דאָך“,
רעדט אויך מער פון וויאַנען ווי פון בליען :

באַלד וועט איר שוואַרצער שלייער איבער
מיינע אויגן פאַלן,
און קרייציקן דעם גרינעם שמעטערלינג
אויף מיינע ווענט,

און אַנצונדן שוואַרצע טרויער-צווייגן
אין מיינע הענט.³⁰

נישטאָ וואָס צו זאָגן, נישקשה פון אַ „פריילעך“
פרילינג ליד.

איציק מאַנגער — „דאָס אייניקל פון אונדזערע
אַלטע נאָרן“, דער מייסטער פון גראַטעסק און סאַ-
טירע, איז אין לעצטן סך הכל אַ טראַגישע געשטאַלט.
און עס איז באַשטימט סימפּטאָמאַטיש, וואָס אויך
זיינע „נאַענטע געשטאַלטן“ שילדערט ער אין די
האַברסטיקע שקיעה שעה'ן פון זייער לעבן; אברהם-
בער גאַטלאַבערן אין טיפּן עלטער. אברהם גאַלדפאַ-
דענען אויפן טויטן בעט, באַרענדיק זיך מיטן מלאַך
המות. און הערשעלע אַסטראַפּאָליער, בעת זיין „לוס-
טיקער לוויה“.

„ערשט ווען הערשעלעס עלטערער זון האָט גע-
זאָגט קדיש אויפן פרישן קבר, האָבן אַלע דערפילט,
אַז דאָס גראַז, וואָס וואַקסט אויף די קברים איז
טרויעריק.“³¹

איציק מאַנגערס דיכטערישע זעונגען זענען, ווי
געזאָגט, נישט קיין רעטראַספעקטיווע. אַפילו אין זיינע
שטיפּערייען „אויפן שטייגער פון די פורים שפילער
פון אַלע צייטן“, אויך די „חומש-און מגילה-לידער“
פאַרמאָגן אַן אַקטועלן אָנהאַלט.

ווען מיר לעבן זיך איין אין מאַנגערס בילדער,
ריטמען און געדאַנקען וועלט דערפילן מיר אַ באַ-
שטימטע אומהיימלעכקייט פון דעם, וואָס „אונדזער
היים איז אַ נס צווישן פרעמדע וועלדער“.

אין דער גורלדיקער צייט פאַרן פאַלק האָט
מאַנגער דעם מוט געהאַט זיך אָפּזאָגן פון פרעמדע
פריידן און שיינקייטן וואָס האָבן אים יאָרן געלאָקט:
„איך לייקן נישט די שיינקייט פונעם פרעמדן מיטאַס,
האַט ער דערקלערט, אָבער איצט, אין דער היסטאָ-
רישער רגע, ווען אַ פאַלק דאַרף און האַלט ביי אַן
אינערלעכער קאָנסאַלידאַציע, מוז מען דאָס פרעמדע
גרינטלעך פאַרגעסן, כדי צו געפינען דאָס אייגענע
און דערמיט — זיך אַליין.“³²

אין איציק מאַנגערס שאַפונגען איז אויך פאַראַן
אַ בפירושער פאַרגעפיל פון דער קומענדיקער קאַ-
טאַסטראַפּע:

די קברים בליען און די פייגל פליען,
אָן אַלטער ייִדישער גראַם
מיט אַ ביטערן ייִדישן טעם,
נאַר איין גאַט זאָל זיך מיען.³³

באַהיט אונדז ליכטיקער די רוצחים שאַרפן
די העק
זיי מורמלען באַשווערן די עקידה.

פון די שיינענדיקע „שטערן אויפן דאָך“ (1929)
ביז די אויסגעלאָשענע „שטערן אין שטויב“ (1967)
שלענגלט זיך דער גלאַריע וועג פון דעם גרויסן
טרובאַדור אין דער ייִדישער דיכטונג.

איציק מאַנגער איז נישט געווען קיין פּאָלקס-
דיכטער אין דעם אַנגענומענעם זין פון וואָרט. איציק
מאַנגער איז געווען דעם פּאָלקס דיכטער, וואָס האָט
איינגעזאָפט אין זיך און אויסגעדריקט דעם פּאָלקס
געמיט. זיין גייסט, זיין היסטאָרישן גורל און געטאָן
טאָן זינגען און זאָגן „פון ייִדיש צערן צווישן גוי'שע
האַרן און געפאַרן“.

פאַראַן שרייבער וואָס זענען אַ נאַציאָנאַלע נויט-
ווענדיקייט, — זיי דריקן אויס דעם געשיכטלעכן
אימפעראַטיוו פון זייער פּאָלק. און פאַראַן שרייבער,
וואָס זענען אַ גורלדיקע באַשערטקייט פאַרן פּאָלק —
מחמת זיי דריקן אויס זיין אינערלעכע נאַטור, איר
גורל און געראַנגל. צו זיי געהערט איציק מאַנגער.
וועהיז מיין פּאָלקס-ליד? — האָט מאַנגער גע-
פּרעגט און געענטפּערט:

דורך נויט, און טויט, און טרוים —
צום אייביקן ייִדישן זויער.
און וועמען נעמט מען מיט?
אונדזערע געווינער און פאַרלירער
אונדזערע טרוימער און מאַרטירער
אונדזער נביא און אונדזער שמיד,
און דורך טרערן נישט ווערן צום ווערן —
דורך געטאָ ווענט צו די שטערן!

אַט דאָס איז איציק מאַנגערס וועג צו די ייִדישע
אייביקייטן. דאָס איז אויך זיין בילד און געשטאַלט
אין דער וועלט-ליטעראַטור.

ביבליאגראפישע רשימות צום מאמר :

- דער דיכטער וואָס איז דערגאַנגען פון גראַץ ביז בלאַך :**
1. שלמה ביקל : שרייבער פון מיין דור, ניו־יאָרק 1958, באַנד 1, ז' 137.
  2. שלמה ביקל : רומעניע, בוענאָס־איירעס 1961, ז' 281.
  3. איציק מאַנגער : הקדמה צו אריה מערעס תנ"ך אַלבוים, ציטירט לויטן זשורנאַל „היימיש“, 50 — 52, תל־אביב, יולי — סעפטעמבער 1960, ז' 80.
  4. איציק מאַנגער : לאַמטערן אין ווינט, וואַרשע 1933, ז' 38.
  5. יעקב גלאַטשטיין : אין תוך גענומען, ניו־יאָרק 1956, ז' 301 — 314.
  6. ילקוטי עצות, וואַרשע תרל"ה, עמ' 28.
  7. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 384.
  8. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 385.
  9. ליטעראַרישע בלעטער נומ. 17, 1930.
  10. הספרות 2, אוניברסיטת תל־אביב, יאַנואַר 1970, עמ' 347 — 354.
  11. אברהם גאַלדפאָדן : שולמית, אָדער בת־ירושלים, מוויקאַלישע מעלאָדראַמע אין ריימען, אין פיר אַקטן און פיפצן בילדער, וואַרשע 1891.
  12. איציק מאַנגער : חומש לידער, וואַרשע 1935.
  13. איציק מאַנגער : די וואונדערלעכע לעבנסבאַשרייבונג פון שמואל־אבא אַבערוואַ (דאָס בוך פון גן־עדן), וואַרשע 1939.
  14. איציק פאַנער : שטריכן צום פאַרטערט פון איציק מאַנגער, תל־אביב 1976, ז' 198.
  15. ה. לייזיק : אַ בלאַט אויפן עפּלבוים, בוענאָס־איירעס 1955, ז' 277.
  16. איציק מאַנגער : דעמערונג אין שפיגל, וואַרשע 1937, ז' 66.
  17. אברהם סוצקעווער : אַ וואָרט צום פאַעט, די גאַלדענע קייט 31, תל־אביב 1958, ז' 12.
  18. יהודה עלבערג : שמועסן מיט מלך ראָוויטש, די גאַל־דענע קייט 82, ז' 20.
  19. מלך ראָוויטש : די פיר זייטן פון מיין וועלט, וואַרשע 1928.
  20. איציק מאַנגער : געציילטע ווערטער 1, טשערנאָוויץ 1929, ז' 2.
  21. יעקב טשערנבערג : שטאַט אין פּראָפּיל, בוקאַרעשט 1935, ז' 145.
  22. איציק מאַנגער : געציילטע ווערטער 1, טשערנאָוויץ 1929, ז' 2.
  23. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 435.
  24. איציק מאַנגער : געציילטע ווערטער 1, טשערנאָוויץ 1929, ז' 1.
  25. איציק מאַנגער : דעמערונג אין שפיגל, וואַרשע 1937, ז' 95.
  26. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 347.
  27. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 62.
  28. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 23.
  29. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 417.
  30. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 64.
  31. איציק מאַנגער : נאַענטע געשטאַלטן, וואַרשע 1938.
  32. איציק מאַנגער : פאַלקלאַר און ליטעראַטור, ביים שייד־וועג 2, פאַריז 1935, ז"ז" 167 — 174.
  33. איציק מאַנגער : ליד און באַלאַדע, ניו־יאָרק 1952, ז' 425.

קאָנצערט־לעקציע וועגן איציק מאַנגער

לעקציע: ל. פּאָדריאַטשיק קאָנצערט: נחמה ליפשיץ

נחמה ליפשיץ איז איינע פון די פאַרביקסטע פיגורן אין אונדזער קינסטלערישער וועלט. מיט אירע אַרטיסטישע אויפטריטן ווי אַ זינגערין איז זי ווייט אַריבערגעוואַקסן די ריין עסטעטישע ראַמען. אירע קאָנצערטן אין סאַוועט־רוסלאַנד האָבן געווירקט מאַביליזירנדיק און זענען געווען פון די וויכטיקסטע פּאַקטאָרן אין דער נאַציאָנאַלער דער־וואַכונג פון די דאַרטיקע יידן.

לעצטנס האָט נחמה ליפשיץ אָנגעהויבן אויפטרעטן אויך ווי אַ קינסטלערישע פּאַרלייענערין. און פונקט ווי איר **זינגען** אַזוי איז אויך איר **זאָגן** פון אַן אייגנאַרטיקער און הויכער קינסטלערישער קוואַליטעט. זי דרינגט אַריין אין דעם אי־נערלעכען געוועב און אין דער פּאַרביקער אייגנאַרט פון די ווערק וואָס זי לייענט פאַר און אַנטפלעקט אין זיי נייע, פּאַרהוילענע ריטמען און פּאַרבן.

צום ערשטן מאַל איז נחמה ליפשיץ אויפגעטראָטן אין אַ קאָנצערט־לעקציע וועגן איציק מאַנגער, וואָס עס האָט איינגעאַרדנט דער **יידישער קולטור־קלוב פון חולון**. די דאָזיקע קאָנצערט־לעקציע איז אויך פּאַרגעקומען אין די שטעט רמת־גן — גבעתיים, בת־ים, תל־אביב און אומעטום איז זי אויפגענומען געוואָרן מיט אַ באַזונדערן אינטערעס. זייער טרעפלעך האָט וועגן די דאָזיקע אויפטריטן געשריבן די „לעצטע נייעס“:

„די טעג איז פּאַרגעקומען אַ זייער אַריגינעלער אַוונט, וואָס מען דאַרף אים אַנרופן „מאַנגער אין פּשט און אין פּירוש“. **לייזער פּאָדריאַטשיק** האָט צוגעגרייט אַן אַרומנע־מענדיקן רעפּעראַט וועגן דער דיכטונג פון איציק מאַנגער און **נחמה ליפשיץ** האָט צוגעגרייט אַ ריי טעקסטן פון מאַנגערס לידער און פּראָזע. מען קען זאָגן, אַז ווי נחמה ליפשיץ האָט מיט געזאַנג און וואָרט אילוסטרירט לייזער פּאָדריאַטשיקס פּירושים פון מאַנגערס שאַפן, אַזוי האָט לייזער פּאָדריאַטשיק צוגעגרייט דעם עולם בעסער צו פּאַר־שטיין די לידער און די פּראָזע וואָס נחמה ליפשיץ האָט פּאַרגעבראַכט. נאָך יעדן אַריינפיר פון פּאָדריאַטשיק האָט נחמה ליפשיץ געזונגען און געלייענט. אויף אַזאַ אופן איז דער אַוונט געווען ווי אַ גוטער קאַמעראַלער קאָנצערט. נחמה איז דעם אַוונט געווען אין אַן אויסגעצייכנטער פּאַרם און ביידע — די זינגערין און די שוישפּילערין — זענען געגאַנגען באַנאַנד און געגעבן דעם עולם אַ סך נחת רוח“.

[„לעצטע נייעס“, 3 יאַנואַר 1977]